

redakcja naukowa:
Monika Florczak-Wątor
Andrzej Grabowski

ARGUMENTY I ROZUMOWANIA PRAWNICZE W KONSTYTUCYJNYM PAŃSTWIE PRAWA

KOMENTARZ

Michał Araszkiewicz · Marcin Biskupski · Aleksandra Dębowska
Monika Florczak-Wątor · Filip Gołba · Andrzej Grabowski
Justyna Holoher · Dominika Kowalska · Jakub Kret
Marcin Krzemiński · Zuzanna Krzykańska · Barbara Krzyżewska
Magdalena Łatacz · Rafał Michałczak · Magdalena Michalska
Maciej Pach · Oskar Pogorzelski · Kaja Ptak

gościnnie: Manuel Atienza

PRAWO
KONSTYTUCJA
ARGUMENTACJA

Argumenty i rozumowania prawnicze
w konstytucyjnym państwie prawa
Komentarz

PRAWO
KONSTYTUCJA
ARGUMENTACJA

SERIA POD REDAKCJĄ
TOMASZA GIZBERT-STUDNICKIEGO
I PIOTRA TULEI

REDAKCJA NAUKOWA:
MONIKA FLORCZAK-WĄTOR • ANDRZEJ GRABOWSKI

Argumenty i rozumowania prawnicze w konstytucyjnym państwie prawa Komentarz

Michał Araszkiewicz • Marcin Biskupski • Aleksandra Dębowska
Monika Florczak-Wątor • Filip Gołba • Andrzej Grabowski
Justyna Holocher • Dominika Kowalska • Jakub Kret
Marcin Krzemiński • Zuzanna Krzykalska • Barbara Krzyżewska
Magdalena Latacz • Rafał Michalczak • Magdalena Michalska
Maciej Pach • Oskar Pogorzelski • Kaja Ptak

gościnnie: Manuel Atienza

Kraków 2021

© Copyright by Monika Florczak-Wątor & Andrzej Grabowski , Kraków 2021

Recenzent

prof. zw. dr hab. Tomasz Gizbert-Studnicki

Redakcja

Ewa Dąbrowska

Projekt okładki

dr hab. Grzegorz Kuca, prof. UJ

ISBN 978-83-8138-336-3 [druk]

ISBN 978-83-8138-337-0 [online, pdf]

<https://doi.org/10.12797/9788381383370>

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2015/17/B/HS5/00457

Stan prawny: 1 lipca 2020 r.

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.pl>

Spis treści

Przedmowa (<i>M. Florczak-Wątor, A. Grabowski</i>)	9
Wykaz skrótów	11
Wprowadzenie (<i>A. Grabowski</i>).....	23
Teoria konstytucyjnego państwa prawa a topiczny model argumentacji prawniczej (<i>J. Holocher</i>)	30
Aksjologia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (<i>M. Florczak-Wątor</i>).....	61
Rozumowania prawnicze i schematy argumentacyjne w sądowym stosowaniu prawa (<i>M. Araszkiewicz</i>)	90
KOMENTARZ do argumentów i toposów prawniczych (<i>M. Araszkiewicz, M. Biskupski, A. Dębowska, M. Florczak-Wątor, F. Gołba, A. Grabowski, J. Holocher, D. Kowalska, J. Kret, M. Krzemiński, Z. Krzykalska, B. Krzyżewska, M. Latacz, R. Michalczak, M. Michalska, M. Pach, O. Pogorzelski, K. Ptak</i>).....	157
Wstęp (<i>A. Grabowski</i>)	159
1. <i>Ius est ars boni et aequi</i>	168
2. Zasada dobra wspólnego.....	183
3. Zasada demokratycznego państwa prawnego	196
4. Zasada ochrony zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa	224
5. Zasada ochrony praw słusznie nabytych.....	239
6. Zasada pewności prawa.....	249
7. <i>Lex non obligat nisi promulgata</i>	263
8. <i>Lex retro non agit</i>	274

9. <i>Ignorantia iuris nocet</i>	286
10. <i>Clara non sunt interpretanda</i>	301
11. Argument ze sprawiedliwości społecznej	316
12. Argument ze zmian społecznych	327
13. Nakaz wykładni prawa zgodnie z zasadami prawnymi	342
14. Argument z odwołania się do wartości pozaprawnych	363
15. Zasada słuszności	381
16. <i>Summum ius summa iniuria</i>	396
17. <i>Ex iniuria non oritur ius</i>	408
18. <i>Lex iniustissima non est lex</i>	417
19. Prawo nie powinno ustępować przed naruszeniem prawa	439
20. Założenie racjonalnego prawodawcy	453
21. Nakaz respektowania dyrektyw techniki prawodawczej w procesie interpretacji	467
22. Nakaz uwzględniania definicji legalnych	480
23. Nakaz określoności przepisów prawa	491
24. Argument z typu przepisów prawa	500
25. Zakazy wykładni synonimicznej i homonimicznej	510
26. <i>Lege non distinguente nec nostrum est distinguere</i>	527
27. Argument z języka powszechnego	534
28. Nakaz stosowania reguł syntaktycznych języka ogólnego (powszechnego)	547
29. Zakaz wykładni <i>per non est</i>	556
30. Argument <i>a rubrica</i>	564
31. Argument systemowy	576
32. Argument z unikania sprzeczności	588
33. Dyrektywa wykładni holistycznej	596
34. Argument z woli historycznego prawodawcy	612
35. Argument z <i>ratio legis</i>	623
36. Argument teleologiczny (celowościowy)	635
37. Wnioskowanie z celu na środki	650
38. Argument z natury rzeczy	661

39. <i>Impossibilium nulla obligatio</i>	675
40. Argument <i>ad absurdum</i>	688
41. Nakaz respektowania zasady derogacji wyraźnej	700
42. <i>Lex superior derogat legi inferiori</i>	707
43. <i>Lex specialis derogat legi generali</i>	719
44. <i>Lex posterior derogat legi priori</i>	726
45. <i>Lex posterior generalis non derogat legi priori speciali</i>	740
46. Zasada legalizmu	751
47. Zakaz wykładni prawotwórczej	765
48. Zakaz wykładni rozszerzającej/zwężającej	778
49. <i>Exceptiones non sunt extendendae</i>	787
50. Argument <i>a contrario</i>	796
51. Nakaz pierwszeństwa wykładni językowej	804
52. Argument <i>ab exemplo</i>	826
53. Argument z poglądu dominującego	840
54. Nakaz wykładni prawa w zgodzie z konstytucją	849
55. Domniemanie konstytucyjności ustawy	861
56. Argument ze spójności	878
57. Nakaz respektowania hierarchii źródeł prawa	895
58. Nakaz (zasada) interpretacji prawa zgodnie z prawem międzynarodowym	910
59. Nakaz prounijnej wykładni prawa krajowego	922
60. Argument prawnoporównawczy	934
61. Zasada podziału władzy	951
62. Zasada godności człowieka jako źródła wolności i praw	967
63. Zasada proporcjonalności	986
64. Zakaz naruszania istoty konstytucyjnych wolności i praw	1001
65. Zakaz nadmiernej ingerencji w sferę praw człowieka	1013
66. Argument <i>a fortiori</i>	1028
67. Zasada równości	1038
68. Argument z analogii	1052
69. <i>Ubi eadem legis ratio, ibi eadem legis dispositio</i>	1072

70. Zakaz wykładni prowadzącej do luk	1080
71. <i>Nullum crimen, nulla poena sine lege</i>	1094
72. <i>Cogitationis poenam nemo patitur</i>	1113
73. Domniemanie niewinności.....	1120
74. <i>In dubio pro reo</i>	1133
75. Domniemanie i ochrona dobrej wiary.....	1147
76. Sama możliwość wątpliwości nie powinna mieć rozstrzygającego znaczenia ...	1163
77. <i>Ei incumbit probatio qui dicit, non ei qui negat</i>	1178
78. Argument z faktów notoryjnych	1191
79. <i>Audiat et altera pars</i>	1199
80. <i>Nemo (est) iudex in causa sua</i>	1214
81. <i>Iura novit curia</i>	1234
82. Zasada powagi rzeczy osądzonej (<i>res iudicata</i>)	1247
83. <i>Ius publicum privatorum pactis mutari non potest</i>	1261
84. <i>Ne eat iudex ultra petita partium</i>	1270
85. Zakaz <i>reformationis in peius</i>	1283
86. <i>Pacta sunt servanda</i>	1293
87. <i>Rebus sic stantibus</i>	1308
88. Zakaz nadużycia prawa.....	1324
89. <i>Nulla iniuria est, quae in volentem fiat</i>	1342
90. <i>Nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet</i>	1356
91. <i>Nullum tributum sine lege</i>	1364
 Dekalog dobrego argumentatora (<i>M. Atienza</i>)	 1373
Autorzy	1377
Contents	1381
Summary (<i>F. Gołba</i>).....	1385

13. Nakaz wykładni prawa zgodnie z zasadami prawnymi

[1. FORMUŁY ALTERNATYWNE I POKREWNE] Nakaz uwzględniania w toku wykładni zasad prawnych; Zakaz dokonywania wykładni prawa sprzecznej z zasadami prawnymi.

[2. ISTOTA] W najszerszym ujęciu topos ten wymaga uwzględniania relewantnych zasad prawnych w każdym procesie wykładni oraz w każdej sferze dyskursu prawnego. W odniesieniu do wykładni operatywnej należy wyróżnić następujące aspekty posługiwania się tą dyrektywą. Po pierwsze w każdym przypadku wykładni organ stosujący prawo winien ustalić katalog zasad prawnych istotnych z punktu widzenia interpretowanej regulacji. Kontekst zasad prawnych nie powinien zatem być pomijany bądź marginalizowany w procesie interpretacji. Po drugie przy ustalaniu katalogu możliwych rezultatów interpretacji przepisu prawa trzeba odrzucić te niezgodne z relewantnymi zasadami prawnymi (właśnie do tego negatywnego aspektu odnosi się przytoczona wyżej druga formuła pokrewna, tzw. wersja ekstensywna omawianej dyrektywy: zakaz wykładni prawa sprzecznej z zasadami prawnymi). Stwierdzenie, że każda z możliwych interpretacji przepisu narusza (nieakceptowalnie) zasady prawne, stanowi podstawę argumentu na rzecz zainicjowania kontroli konstytucyjności tego przepisu (por. WPZiel: 297). Po trzecie organ stosujący prawo winien wybrać tę interpretację, która realizuje wszystkie istotne zasady prawne w odpowiednio wysokim stopniu lub, w silniejszym ujęciu, w maksymalnie wysokim stopniu. Tego pozytywnego aspektu dotyczy tzw. intensywna wersja omawianego argumentu. Na gruncie interpretacji prawa zgodnie z zasadami konstytucyjnymi aspekty negatywny i pozytywny toposu są ujmowane poprzez odróżnienie nakazu wykładni zgodnej z konstytucją oraz wykładni prokonstytucyjnej (→54).

Rozumienie komentowanego toposu zależy od przyjmowanej koncepcji zasad prawnych. Pomimo szerokiej akceptacji poglądu, zgodnie z którym powinno się wyróżniać kategorię norm prawnych określanych jako zasady prawne, zagadnienie sposobu pojmowania zasad prawnych należy do najbardziej spornych w teorii prawa (zob. pkt 5–6). Nie ulega wątpliwości, że w zastanym języku prawniczym

termin „zasada prawna” ma rodzinę znaczeń (bardziej szczegółowe rozważania – zob. pkt 4).

W polskim prawoznawstwie rozpowszechniona jest koncepcja, wedle której w pierwszej kolejności wyróżnia się z jednej strony zasadę w sensie opisowym, reprezentującą sposób ukształtowania pewnej instytucji prawnej lub wzorzec takiego ukształtowania, a z drugiej – zasady w sensie dyrektywnym (normatywnym), jako podklasę norm prawnych; wyodrębnia się rozmaite kryteria wyróżnienia klasy zasad prawnych spośród norm prawnych (zob. Kordela 2012: 21–30; por. klasyczne opracowanie Wronkowska, Zieliński, Ziemiński 1974).

W szczególności jako zasadę prawną można określić normę uznawaną za szczególnie ważną dla danej instytucji prawnej, gałęzi prawa czy dla systemu prawa jako całości, przy czym kryterium to jest oczywiście nieostre i ocenne; ten sposób pojmowania zasad prawnych możemy nazwać tradycyjnym (por. Kordela 2012: 177n; Wronkowska, Zieliński, Ziemiński 1974; Wróblewski 1965; ZTPOp: 92–96).

Spośród wielu teoretycznych koncepcji zasad prawnych w literaturze światowej najbardziej wpływowe jest ujęcie Ronalda Dworkina, rozwinięte i zmodyfikowane następnie przez Roberta Alexy’ego (zob. Dworkin 1977; Alexy 1985 i 2002; Gizbert-Studnicki 1988; por. pkt 4). Wspólną cechą tych koncepcji stanowi pojmowanie zasad prawnych jako norm, które mogą być spełnione w mniejszym lub większym stopniu; niezgodności między nimi rozstrzyga się w konkretnym przypadku poprzez ważenie (balansowanie) (szerzej zob. Araszkiewicz 2021: 134n; w kontekście prawa konstytucyjnego Tuleja 1997: 60–87). Zakres tych podobieństw powoduje, że zasadne jest posługiwanie się kategorią „koncepcji zasad Dworkina/Alexy’ego”, dalej określaną jako „koncepcja D/A” (por. Gizbert-Studnicki 2014). Ta koncepcja zasad prawnych ma istotne znaczenie dla dyskusji o relacjach między prawem a moralnością. We współczesnych ujęciach krytycznie kontynuujących tradycję Dworkina i Alexy’ego zasady prawne często określa się jako normy prawne nakazujące realizację wartości (np. Araszkiewicz 2010a; Kordela 2012: 101n). W tym ujęciu nakaz wykładni prawa zgodnie z zasadami prawnymi należy pojmować jako dyrektywę wyboru takiej interpretacji, która w możliwie wysokim stopniu realizuje wartości chronione przez zasady prawne. Jednakże przyjęcie innego sposobu pojmowania zasad prawnych prowadzi do rekonstrukcji odmiennych wariantów omawianego toposu. Nakaz interpretacji prawa zgodnie z zasadami prawnymi szczególnie może upodabniać się do argumentu systemowego (→31), zakazu wykładni prowadzącej do sprzeczności (→32; por. SSP: 136–138) albo pewnego wariantu argumentu ze spójności (→56); może też stanowić podstawę przesłanki stwierdzającej podobieństwo w argumentie z analogii (→68; por. Leszczyński 2016: 13–14).

[3. UZASADNIENIE] Topos został spożytywizowany częściowo, w ostatnim zdaniu wstępu do Konstytucji RP, co do trzech norm wyraźnie wskazanych jako zasady, wraz ze sformułowaniem obowiązku ich stosowania przy wykładni każdego z postanowień Konstytucji: „[w]szystkich, którzy [...] tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi, a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej”. Biorąc pod uwagę fakt, że inne normy Konstytucji RP również mają charakter zasad prawnych (teza ta jest prawdziwa niezależnie od tego, czy przyjmiemy tradycyjną koncepcję zasad, czy koncepcję D/A), wskazana triada to metazasady. Konstytucja wprost nazywa zasadami szereg swoich postanowień: zasadę pomocniczości (w preambule), zasadę sprawiedliwości społecznej (art. 2), zasadę zrównoważonego rozwoju (art. 5), zasady dobrowolności i równości zrzeszania się w partiach politycznych (art. 11 ust. 1), zasadę gospodarstwa rodzinnego jako podstawy ustroju rolnego państwa (art. 23), zasady dotyczące stosunków państwo–organizacje religijne (art. 25 ust. 3), zasady ogólne rozdziału II (art. 30–37), zasadę nietykalności osobistej i wolności osobistej (art. 41 ust. 1). Ponadto w wielu przepisach Konstytucja RP nakazuje ustawodawcy uregulowanie pewnych zasad (np. art. 51 ust. 5, art. 56 ust. 1, art. 70 ust. 3 i 5, art. 78).

W prawie konstytucyjnym pojęcie zasad prawnych jest wieloznaczne, co stanowi konsekwencję wieloznaczności tej kategorii w teorii prawa. Pośród wielu ujęć wyróżnić można cztery najbardziej rozpowszechnione. W pierwszym z nich, zwanym opisowym, zasady prawne oznaczają typ ukształtowania określonej instytucji prawnej (np. zasada zaskarżalności orzeczeń, zasada domniemania niewinności). W drugim ujęciu są to obowiązujące normy prawne odróżniające się od innych norm systemu szczególną doniosłością (Zieliński 2011: 23) – owo normatywne rozumienie zasad prawnych określiliśmy wyżej jako tradycyjne. W trzecim ujęciu to normy, które poza doniosłością odznaczają się tym, że: wynikają z nich inne normy, określają cechy danej instytucji, wyrażają podstawowe wartości konstytucyjne i są za takie uznawane w orzecznictwie oraz doktrynie (Zieliński 2011: 36). W czwartym ujęciu pojęcie zasad prawa odnosi się do koncepcji D/A, a w szczególności do pojęcia zasad prawa jako nakazów optymalizacyjnych (Tuleja 2011: 329–336). Normy stanowiące zasady prawne wynikają nie tylko z przepisów Konstytucji RP, lecz także z ustaw, a szczególną rolę odgrywają w tej kwestii części ogólne kodyfikacji, zawierające normy odnoszące się do całości przepisów danej gałęzi prawa – np. zasada prawdy obiektywnej uregulowana w art. 4 kpk i art. 7 kpa czy zasada domniemania dobrej wiary z art. 7 kc (→75). Uznaje się też obowiązywanie niepisanych zasad prawnych, np. zasady dyskontynuacji prac parlamentu albo zasady *nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet* (→90).

Podstawą prawną stosowania omawianego toposu w zakresie, w jakim dotyczy on zasad konstytucyjnych, jest art. 8 Konstytucji RP, co wynika z określonej w tym przepisie zasady nadrzędności norm rangi konstytucyjnej i bezpośredniego ich stosowania. Warto przy tym dodać, że stosowanie zasad konstytucyjnych może przebiegać trojako. Po pierwsze poprzez samodzielne stosowanie przepisów Konstytucji – rozstrzygnięcie wynika wówczas wyłącznie z nich. Po drugie poprzez współstosowanie Konstytucji i innych aktów normatywnych, zwłaszcza przy wykładni norm niższego rzędu. Po trzecie poprzez stwierdzenie konfliktu norm Konstytucji z normą niższego rzędu – co może prowadzić do uruchomienia procedury kontroli konstytucyjności prawa lub – w określonych przypadkach – pominięcia niekonstytucyjnej normy przez sąd (Garlicki 1999: 24; Tuleja 2016a: 320). Przedmiotowy topos w zakresie formułowania nakazu wykładni prawa zgodnie z zasadami konstytucyjnymi znajduje również uzasadnienie w zasadzie konstytucjonalizmu (art. 2 KRP), z której wynika, że zasady konstytucyjne powinny stanowić punkt odniesienia dla wszelkich działań organów władzy publicznej, w tym działań wykładniczych. Uzasadnienia dla omawianego toposu można też doszukać się w zasadzie legalizmu (art. 7 KRP; →46); zgodnie z nią organy władzy publicznej zobowiązane są do działania (także w procesie wykładni prawa) na podstawie i w granicach prawa, a zatem i w ramach wyznaczonych przez zasady prawne. Dodatkowo warto zauważyć, że nakaz wykładni prawa zgodnie z zasadami konstytucyjnymi jako dyrektywa kontroli konstytucyjności prawa przez TK ma odrębną postawę prawną w przepisach wyznaczających przedmiotowy zakres tej kontroli: art. 79 ust. 1, art. 188 pkt 1 i 3 oraz art. 193 Konstytucji RP. W procesie kontroli konstytucyjności prawa TK powinien bowiem szukać wykładni zgodnej z Konstytucją, w tym zasadami konstytucyjnymi, a niekonstytucyjność prawa stwierdzać dopiero wówczas, gdy ustali, że tego rodzaju wykładnia nie jest możliwa (więcej na temat wykładni w zgodzie z konstytucją oraz wykładni prokonstytucyjnej: →54).

Omawiany topos w zakresie dotyczącym nakazu wykładni zgodnej z zasadami prawa międzynarodowego i prawa UE znajduje silne uzasadnienie w preambule do Konstytucji RP, odwołującej się do „potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami dla dobra Rodziny Ludzkiej” (zob. wyroki TK z 11.05.2005, K 18/04; z 24.11.2010, K 32/09), a także w treści art. 9 Konstytucji RP, który „stwarza obowiązek interpretowania przepisów oraz sytuacji prawnych w sposób przyjazny dla prawa międzynarodowego” (Wasilkowski 2006: 12). Współpraca z innymi krajami oraz wykładnia przyjazna prawu międzynarodowemu niewątpliwie wymagają od interpretatora uwzględnienia w procesie wykładni przepisów prawa krajowego podstawowych zasad prawa międzynarodowego. Prawnomiędzynarodowego uzasadnienia stosowania omawianego toposu w tej właśnie jego części

doszukać się można w spoczywającym na państwie obowiązku wypełniania w dobrej wierze zobowiązań międzynarodowych, wynikającym z Deklaracji zasad prawa międzynarodowego dotyczących przyjaznych stosunków i współdziałania państw zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych przyjętej dnia 24 października 1970 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w formie rezolucji nr 2625 (XXV). Dodać należy, że w części dotyczącej nakazu wykładni prawa krajowego w zgodzie z zasadami prawa unijnego, wynikającymi z traktatów i orzecznictwa TSUE, komentowany topos dodatkowo uzasadnia treść art. 91 ust. 1 i 3 ustawy zasadniczej. Nakaz wykładni prawa zgodnie z zasadami prawa unijnego jest również konsekwencją przekazania UE przez RP kompetencji organów władzy publicznej w niektórych sprawach (art. 90 ust. 1 KRP) oraz spoczywającego na każdym państwie członkowskim UE obowiązku współdziałania z organami unijnymi, w tym poprzez wykładnię prawa krajowego uwzględniającą treść zasad prawa unijnego.

Nakaz wykładni prawa zgodnie z zasadami konstytucyjnymi, prawnomiędzynarodowymi i unijnymi znajduje zatem silne umocowanie w Konstytucji RP. W tym zakresie omawiany topos ma niewątpliwie charakter toposu prawnego. Natomiast w zakresie, w jakim dotyczy on wykładni prawa zgodnie z innymi zasadami prawnymi, można go uznać za topos prawniczy. Stanowi on przedmiot szczególnego zainteresowania nauki prawa (zarówno teorii prawa, jak i poszczególnych dogmatyk prawniczych) i jest rozwijany w orzecznictwie sądowym (w szczególności w orzecznictwie sądów najwyższych instancji, sądów konstytucyjnych oraz ponadnarodowych i międzynarodowych organów władzy sądowniczej).

Przyjęcie pojmowania zasad prawnych jako norm chroniących prawnie relewantne wartości powoduje, że odpowiedź na pytanie o aksjologiczne uzasadnienie stosowania omawianego toposu staje się pozornie prosta: źródłem tego uzasadnienia są prawnie istotne wartości chronione przez poszczególne zasady. Dyrektywę dokonywania wykładni zgodnie z zasadami prawa rozumianymi jako normy wspierające istotne prawnie wartości można ujmować jako naturalny element dynamicznych, a nie statycznych, normatywnych teorii wykładni prawa. Nie ulega bowiem wątpliwości, że zasady prawne, przede wszystkim z uwagi na możliwość „generowania” wyjątków od zastanych reguł prawnych lub dostarczenia uzasadnienia dla wykładni rozszerzającej bądź zwężającej (→48), mogą sprzyjać elastycznemu stosowaniu regulacji prawnej oraz jej rozwijaniu w toku działalności orzeczniczej. Ten prosty wniosek byłby jednak mylący, gdyż podążanie przez organ stosujący prawo za wskazaniami statycznych teorii wykładni prawa wiąże się z dokonywaniem wykładni prawa w świetle innej klasy zasad (wartości) prawnych, z zasadą bezpieczeństwa prawnego (→6) na czele. Należy zauważyć, że akceptacja postulatów statycznych teorii wykładni prawa wiąże się zazwyczaj ze

stosowaniem przez sąd formalistycznego oraz autorytatywnego stylu uzasadniania; w treści w ten sposób stylizowanych uzasadnień orzeczeń sądowych zwykle ujawnia się jedynie normatywna podstawa rozstrzygnięcia, nie zaś wartości przez nią chronione, mające w konsekwencji wpływ na przyjęcie takiego, a nie innego rozwiązania problemu interpretacyjnego (o stylach uzasadnienia sądowego zob. np. Summers, Taruffo 1991: 496n). Posługiwanie się przez sąd stylem autorytatywnym prowadzi w wielu przypadkach do wątpliwości, czy zasady i wartości istotne dla przyjęcia wybranej interpretacji prawa zostały przez sąd dostrzeżone oraz rozważone *implicite*, czy też pominięto ten kontekst. Niemniej zasadne jest twierdzenie, że zarówno dynamiczne, jak i statyczne normatywne teorie wykładni postulują posługiwanie się pewnymi wersjami omawianego argumentu; będą jednakże akcentować doniosłość innych zasad oraz mogą przyjmować odmienne sposoby ich rozumienia (o koncepcjach zasad prawnych zob. pkt 4).

Omawiany topos jest szczególnie istotny dla koncepcji wykładni prawa ściśle związanych z niektórymi koncepcjami filozoficznoprawnymi. W nurcie określanym jako interpretywizm przyjmuje się tezę, że ostatecznym uzasadnieniem dla uprawnień i obowiązków prawnych są zasady moralne (Dworkin 1986; Stavropoulos 2014). Interpretację w tym kontekście rozumie się jako proces identyfikacji zasad moralnych uzasadniających (a w płaszczyźnie teoretycznej: również wyjaśniających) praktykę społeczną wiążącą z ustalaniem treści oraz zakresu praw i obowiązków. W perspektywie interpretywizmu prawniczego pytanie o aksjologiczne uzasadnienie omawianej dyrektywy wykładni staje się pytaniem źle postawionym, ponieważ to właśnie zasady moralne, identyfikowane i rekonstruowane w procesie interpretacji, stanowią źródło uzasadnienia dla wszelkich instytucji prawnych. Istotą stosowania prawa jest formułowanie rozstrzygnięć w świetle zasad moralnych uzasadniających tę praktykę społeczną. Teoria interpretywizmu stanowi przedmiot krytyki, w szczególności ze strony przedstawicieli współczesnego pozytywizmu prawniczego, kwestionujących tezę o ugruntowaniu systemu prawa w normach moralnych (np. Raz 1979). Stanowisko, zgodnie z którym każdy akt stosowania prawa może być zrekonstruowany jako proces interpretacyjny związany z identyfikacją oraz ważeniem zasad chroniących wartości, mogą jednak akceptować także przedstawiciele pozytywizmu prawniczego, z tym że będą starali się wskazać pewne fakty społeczne odpowiedzialne za inkorporację zasad do systemu prawa. Przykładowo jeden z najważniejszych przedstawicieli XX-wiecznego pozytywizmu: H.L.A. Hart w słynnym *Posłowie do Pojęcia prawa* przyjął, że zasady i wartości moralne mogą stanowić elementy systemu, jeżeli zostały doń inkorporowane poprzez odpowiednie akty, takie jak stanowienie, orzecznictwo sądowe czy ukształtowanie zwyczaju (Hart 1994: 269). Z kolei tradycji klasycznego nurtu myślenia pozytywistycznego

(w wersji kontynentalnej) bliższe jest pojmowanie omawianego toposu zgodnie z tzw. tradycjonalistyczną koncepcją zasad prawnych (por. pkt 4).

[4. RODOWÓD I EWOLUCJA] Pojęcie zasad prawnych to w zastanym języku prawniczym typowe pojęcie rodzinne, ponieważ stosuje się je w odniesieniu do obiektów, które nie posiadają właściwego dla nich i tylko dla nich zbioru cech wspólnych (Wittgenstein 2004: 51), ale uznawane są za podobne w tym sensie, że przyznaje się im wyróżnioną rolę w porządku prawnym. Nakaz wykładni prawa zgodnie z zasadami prawnymi może być zatem pojmowany rozmaicie, w zależności od przyjętego pojęcia zasad prawnych, stanowiącego przedmiot licznych opracowań w literaturze prawniczej, zarówno teoretycznoprawnej, jak i dogmatycznej, w tym konstytucyjnoprawnej (por. np. Trzeciński 1997; Alexy 2002; Ávila 2007; Tkacz 2014; Florczak-Wątor 2017; Borowski 2018). Złożoność tej problematyki wynika szczególnie z faktu, że pojęcie zasad prawnych uwikłane jest w spór dotyczący natury prawa; tytułem przykładu wskażmy, że zarówno Dworkin, jak i Alexy konstruują pewne argumenty przeciwko pozytywizmowi prawniczemu z wykorzystaniem opracowanych przez siebie koncepcji zasad. Zarówno sam sposób pojmowania zasad prawnych, jak i szczegółowe zagadnienia powiązane z tą problematyką są przedmiotem ciągłej debaty, a teoretyczne koncepcje zasad prawnych podlegają ewolucji. Poniżej prezentujemy jedynie wybrane konteksty historyczne i aktualne, mające znaczenie dla sposobu pojmowania omawianego argumentu.

W okresie wczesnej starożytności porządek prawny nie był oddzielany od porządku moralnego czy religijnego. W szczególności w początkowym okresie kształtowania się prawa rzymskiego nie rozdzielano wyraźnie sfer: *fas* (tego, co słuszne), *ius* (prawa, rozumianego jako ogólny porządek prawny lub jako uprawnienia) oraz *lex* (prawa stanowionego). Podobne zjawiska następowały w okresie kształtowania się porządków prawnych różnych starożytnych organizmów politycznych. W prawie rzymskim te sfery stopniowo zyskiwały autonomię, lecz w obszarze regulacji prawnej obok formalistycznego ustawodawstwa rozwijany był również, w drodze kazuistycznych rozstrzygnięć, edykt pretorski. Co więcej, juryści rzymscy w swoich opiniach korzystali z argumentów odwołujących się do takich wartości jak słuszość czy rozsądek. Odnotować zatem należy fenomen równoległego funkcjonowania wywodzonych z różnych źródeł norm o znaczeniu prawnym (por. PWPR: 11–25). Na gruncie wczesnej refleksji filozoficznej ten dualizm (lub pluralizm) także był obecny; trzeba tu wskazać zwłaszcza wątki prawnonaturalne w filozofii Platona, Arystotelesa, sofistów oraz stoików. W okresie późnej starożytności oraz w średniowieczu zaawansowane koncepcje prawnonaturalne stworzyli m.in. św. Augustyn oraz św. Tomasz z Akwinu. W obrębie tradycji iusnaturalizmu zostały rozwinięte

ujęcia wzajemnych relacji norm wywodzących się z różnych źródeł (Oniszczyk 2008: 48n). Niemniej elementy związane z uwzględnianiem wątków aksjologicznych, w tym moralnych, w stosowaniu prawa rozwijano też w praktyce obrotu, bez wyraźnego związku z filozoficznymi koncepcjami prawonaturalnymi. Wskażemy tutaj rolę klauzuli *ex aequo et bono* (→1) w średniowiecznym *lex mercatoria* oraz reżim *equity*, rozwijający się i stosowany w prawie angielskim obok silniej sformalizowanego *common law* (→15).

Rozwój idei państwa prawa (*Rechtsstaat*) oraz koncepcji pozytywizmu kontynentalnego w XIX w. doprowadził do powstania różnorodnych sposobów pojmowania zasad prawnych z pominięciem wątków prawnonaturalnych (→2). W tym czasie opracowana została koncepcja ogólnych zasad prawa, których „logicznymi” konsekwencjami miały być bardziej szczegółowe normy prawne. Rozumiane tak zasady prawne pełniły istotną funkcję w procesie doktrynalnej systematyzacji prawa; były narzędziem realizacji postulatów zupełności i niesprzeczności systemu prawa, sformułowanych w okresie wielkich kodyfikacji XIX w. Zasady te miały raczej charakter techniczno-prawny (nie odwoływały się bezpośrednio do wartości moralnych). Niektóre identyfikowano poprzez odniesienie do części tekstu aktów normatywnych (rekonstruowano je zwłaszcza z przepisów części ogólnych kodeksów), inne odtwarzano z treści ustaw poprzez rozumowania o charakterze generalizacji.

W XX-wiecznym prawoznawstwie wypracowano pewne dystynkcje dotyczące sposobu pojmowania zasad prawnych. Po pierwsze z jednej strony dokonano rozróżnienia zasad w sensie opisowym oraz zasad w sensie dyrektywnym (Wronkowska, Ziemiński, Zieliński 1974). Przypomnijmy, że zasady w sensie opisowym to inaczej wzorce lub modele ukształtowania pewnej instytucji prawnej, natomiast zasady w sensie dyrektywnym to podklasa norm prawnych, wyróżnianych ze względu na pewne kryteria. Po drugie niektórym zasadom prawnym przyznaje się charakter normatywny w tym sensie, że mogą one być samoistnymi podstawami prawnymi rozstrzygnięć (źródłami uprawnień lub obowiązków), zaś inne ujmuje się jako postulaty pod adresem systemu prawa lub deklaracje programowe. Po trzecie zasady prawne definiuje się bezpośrednio w odniesieniu do istotnych dla systemu prawa wartości albo bez takiego odniesienia.

Przedmiotem sporów staje się problem kryterium służącego wyróżnianiu zasad jako podkategorii norm prawnych (w świetle wskazanych powyżej dystynkcji jest bowiem oczywiste, że pomiędzy różnymi typami „zasad prawnych” łatwiej wskazać istotne różnice niż podobieństwa). Odstępując w tym miejscu od szczegółowego referowania historii tych sporów, przypomnijmy, że wedle tzw. tradycyjnej koncepcji norm prawnych zasady prawne to takie normy prawne, które z pewnych względów

uznawane są za szczególnie ważne, istotne, doniosłe. Podkreślenia wymaga, że kryteria te są nieostre i ocenne, a zbiór zasad prawnych wyróżnionych z uwagi na nie pozostaje eklektyczny, ponieważ obejmuje zarówno normy chroniące wartości, jak i normy uznawane za „zasadnicze” ze względu na ich ogólność itd. Ta szeroka i niejednorodna koncepcja zasad jest jednak szeroko rozpowszechniona w dogmatyce prawniczej i w praktyce prawa oraz stanowi zazwyczaj główne źródło rekonstrukcji dyrektywy wykładni zgodnej z zasadami prawnymi. Teza ta została potwierdzona przez ustalenia projektu *Interpreting Statutes*, w ramach których w związku z dyrektywą wykładni zgodnej z zasadami prawnymi wyróżniono trzy sposoby rozumienia zasad: 1) normy o treści moralnej – powoływane samodzielnie albo stanowiące podstawę dla rekonstrukcji intencji ustawodawcy; 2) ogólne normy prawa materialnego, istotne dla całej gałęzi prawa oraz 3) ogólne normy prawa materialnego i procesowego, ważne dla systemu prawa jako całości (Summers, Taruffo 1991: 468); zastrzeżono przy tym, że nie jest to katalog zamknięty.

W latach 70. i 80. XX w. opracowano również teorię reguł i zasad prawnych Dworkina i Alexy’ego o charakterze projektującym. Pomimo ważnych różnic między ujęciami tych autorów można powiedzieć, że ukształtowały one nowy paradygmat pojmowania zasad prawnych, określane jako koncepcja lub teoria D/A. Zasady prawne są w niej normami prawnymi, które w przeciwieństwie do reguł prawnych mogą być spełnione w mniejszym lub większym stopniu (reguły prawne mogą być spełnione lub nie, *tertium non datur*), nie mają charakteru konkluzywnego, a kolizje między nimi rozwiązuje się *in concreto*, poprzez dokonywanie ich ważenia (konflikty między regułami rozwiązuje się zaś *in abstracto*, z wykorzystaniem tzw. reguł kolizyjnych; →43–45). Alexy uznaje zasady prawne za dyrektywy optymalizacyjne, tzn. takie normy prawne, które winny być realizowane w najwyższym możliwym stopniu, biorąc pod uwagę ograniczenia faktyczne i prawne (Alexy 2002: 47–48; 2007: 9–10). Ograniczeniami prawnymi dotyczącymi realizacji zasad są w szczególności inne zasady oraz reguły prawne. Teoria D/A doczekała się znacznej liczby polemik, kontynuacji i rozwinięć.

Równolegle koncepcje zasad prawnych rozwijali autorzy wywodzący się z tradycji pozytywizmu prawniczego, m.in. Neil MacCormick, który zdefiniował zasady prawne jako dostatecznie ogólne normy będące nośnikami prawnie relewantnych wartości (MacCormick 1978: 152). Choć Alexy nie identyfikował zasad wprost z normami chroniącymi wartości, należy uznać, że taka interpretacja, osadzona w tradycji koncepcji D/A, jest współcześnie szeroko akceptowana i rozwijana (Araszkiewicz 2010a; Kordela 2012). Można także zauważyć tendencję do kwestionowania wymogu optymalizacji – w tym sensie, że w wielu koncepcjach nie stawia się wymagania, by zasady (*resp.* chronione przez nie wartości) były realizowane w maksymalnie

wysokim stopniu, uwzględniającym istniejące ograniczenia, lecz wymaga się, by były one realizowane w pewnym rozsądnym, wystarczającym stopniu, a w każdym razie by w toku stosowania prawa nie był naruszany rdzeń (istota) danej zasady. Dostrzega się bowiem, że wykonywanie kolejnych działań mających na celu jak najszerszą realizację zasady może od pewnego momentu nie mieć już istotnego znaczenia dla realizacji chronionej przez tę zasadę wartości (Sartor 2010: 191). Omawiana koncepcja zasad opiera się zatem na idei proporcjonalności (→63).

W tym miejscu trzeba się zastanowić, jak powyższe historyczne konteksty związane z pojęciem zasad prawnych wpływają na sposoby rozumienia nakazu wykładni prawa zgodnie z zasadami prawnymi. Przykładem sformułowania komentowanego toposu zrelatywizowanym do tradycyjnej koncepcji zasad prawnych jest dyrektywa wykładni systemowej podana przez Jerzego Wróblewskiego: „DI 9: W razie sprzeczności przepisu z zasadą systemu prawa, należy tak ustalić znaczenie interpretowanego przepisu, by nie był on z tą zasadą sprzeczny” (SSP: 136). Zasady prawne stanowią ponadto podstawę następującej dyrektywy wykładni drugiego stopnia: „DI 10: Jeżeli na gruncie dyrektyw wykładni językowej istnieją wątpliwości co do znaczenia przepisu prawnego, należy wybrać takie ustalenie, które jest zgodne z zasadami części systemu prawa i systemu prawa, do którego interpretowany przepis należy” (SSP: 137). Wróblewski przyjmuje tu założenie, że jako zasadę prawną rozumie się pewną normę prawa stanowionego lub jej formalną bądź interpretacyjną konsekwencję, ważniejszą niż norma będąca przedmiotem interpretacji. Zdaje sobie również sprawę, że stosowanie omawianego toposu może budzić wątpliwości w praktyce, dlatego formułuje kolejną dyrektywę interpretacji, nakładającą na podmiot powołujący się na zasadę prawną powinność zidentyfikowania normy prawnej, w której zasada ta jest wyrażona albo z której jest wyprowadzona. Jeżeli natomiast przyjąć szerszą koncepcję zasad prawnych, obejmujących też pewne postulaty pod adresem porządku prawnego, nakaz dokonywania wykładni zgodnie z pojmowanymi w ten sposób zasadami prawa powinno się uznać za kanon wykładni funkcjonalnej. Derywacyjna koncepcja wykładni prawa klasyfikuje zaś omawiany argument jako dyrektywę wykładni systemowej (WPZiel: 298).

Nieco odmiennie trzeba formułować nakaz wykładni prawa zgodnie z zasadami prawnymi przy przyjęciu koncepcji zasad jako norm nakazujących promocję wartości. W tym ujęciu podmiot dokonujący wykładni winien przyjąć taką opcję interpretacyjną, która prowadzi do optymalnej realizacji wszystkich relewantnych prawnie zasad (*resp.* chronionych przez nie wartości).

Zjawiska takie jak konstytucjonalizacja porządków prawnych, ich internacjonalizacja, wzrost znaczenia międzynarodowej ochrony praw człowieka oraz procesy unifikacji i harmonizacji prawa w Unii Europejskiej niewątpliwie zwiększyły w ciągu

ostatnich dziesięcioleci znaczenie oraz praktyczny zakres stosowania omawianego argumentu. Uwaga ta dotyczy zarówno zasad prawnych, którym przypisuje się charakter optymalizacyjny, jak i innych norm określanych jako zasady prawne. Aktualnie rozwijane koncepcje filozoficznoprawne, w szczególności teoria konstytucyjnego państwa prawa, dostarczają teoretycznych narzędzi pozwalających na analizę roli zasad prawnych, zwłaszcza zasad konstytucyjnych, w procesie wykładni prawa. Znamienne są w tym zakresie niesłabnące zainteresowanie teoretyków prawa problematyką argumentów opartych na ważeniu zasad i wartości oraz ponawiane próby opracowania formalnego – a nawet obliczeniowego – modelu rozumowań prawniczych obejmującego ważenie wartości (Sartor 2010; Żurek, Araszkiewicz 2013; Araszkiewicz 2015).

[5. PRZYKŁADY ZASTOSOWANIA] Przedmiotowy argument jest relatywnie rzadko powoływany *explicite* w orzecznictwie sądowym, chociaż przykłady jego zastosowania, zwłaszcza polegające na odrzucaniu pewnych propozycji interpretacyjnych na jego podstawie, są dość liczne. W dekadzie po wejściu Polski do UE wyraźna była również tendencja do coraz częstszego powoływania się na omawianą dyrektywę w kontekście zasad wspólnotowych. Argument ten odgrywa szczególną rolę w orzecznictwie TK, który to organ nie wypracował jednorodnego pojęcia zasad prawa (Granat 2011: 163). W orzecznictwie TK przez konstytucyjną zasadę prawa rozumie się: normę wynikającą z regulacji zawartych w rozdziale I (np. wyrok TK z 12.01.1999, P 2/98; Granat 2011: 142) – „[w]yrażona w cytowanym przepisie norma należy do podstawowych zasad ustrojowych Rzeczypospolitej Polskiej, co wynika z faktu zamieszczenia tego przepisu w rozdziale I konstytucji”), normę-nakaz optymalizacyjny (np. wyrok TK z 31.01.2013, K 14/11, gdzie wprost wskazano, że „część norm konstytucyjnych ma charakter zasad, wyrażających zakazy bądź nakazy optymalizacyjne”), normę o szczególnym stopniu doniosłości (np. „centralne i fundamentalne znaczenie zasady ochrony godności każdej osoby w całym systemie aksjologii konstytucyjnej” – wyrok TK z 1.09.2006, SK 14/05), albo – jak w wyroku z 7.10.2008, P 30/07, w którym konstytucyjnymi zasadami nazwano instytucje prawne odnoszące się do praw i wolności – prawo do obrony i prawo do sądu (Granat 2011: 163–164).

W wyroku z 23.04.2008, II GSK 31/08, NSA zastosował omawianą dyrektywę w celu odrzucenia wszelkich hipotez interpretacyjnych z wyłączeniem tej uznanej przez sąd za właściwą: „przepisy pierwotnych traktatów i akty przyjęte przed przystąpieniem przez instytucje i Europejski Bank Centralny powinny być wykonane w nowych państwach członkowskich na podstawie art. 2 aktu dotyczącego warunków przystąpienia. Taka wykładnia, poza faktem, że znajduje uzasadnienie

w samym brzmieniu traktatów, jest jedyną wykładnią zgodną z zasadami pewności prawa i niedyskryminacji”.

Obszerne rozważania dotyczące interpretacji przepisów prawa zgodnie z zasadami prawnymi (tu: konstytucyjnymi) zawarł NSA w postanowieniu z 22.09.2010, II FZ 410/10: „[P]odkreślić należy, iż przepisy prawa powszechnie obowiązującego powinny być interpretowane zgodnie z zasadami konstytucyjnymi. Skoro ustawodawca w ustawie prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi nie różnicuje sytuacji prawnej adwokatów, radców prawnych i doradców podatkowych w odniesieniu do zasad dotyczących wynagradzania (art. 205 § 2 i 4 ppsa), to w ocenie Naczelnego Sądu Administracyjnego nie ma podstaw do uznania, iż ma zamiar ją różnicować na gruncie podstawowych przepisów o wynagrodzeniach. [...] W takiej sytuacji sąd administracyjny jest obowiązany podwyższyć wynagrodzenie doradcy podatkowego o należny podatek od towarów i usług. W ocenie Naczelnego Sądu Administracyjnego podstawę takiego działania stanowi art. 32 ust. 1 w związku z art. 8 ust. 2 Konstytucji. Zgodnie z tym pierwszym przepisem wszyscy są wobec prawa równi i wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. Zapisana w tym przepisie zasada równości oznacza w tym samym stopniu równość wobec prawa (tzn. nakaz równego traktowania przez organy władzy publicznej w procesie stosowania prawa), co i równość w prawie (tzn. nakaz uwzględniania zasady równości przy kształtowaniu treści obowiązującego prawa). Nakaz jednakowego traktowania dotyczy podmiotów i sytuacji podobnych (identycznych), a więc kryje się w niej założenie różnego traktowania podmiotów i sytuacji, które nie mają podobnego (identycznego) charakteru. [...] Biorąc pod uwagę, iż status adwokatów, radców prawnych i doradców podatkowych ukształtowany jest w sprawach podatkowych w podobny sposób, należy więc uznać, że podmioty te charakteryzują się tymi samymi cechami relewantnymi, tj. są to profesjonaliści, mający w postępowaniu te same prawa i obowiązki. Ograniczenie przedmiotowej zasady równości przewiduje art. 31 ust. 3 Konstytucji, zgodnie z którym ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw. Zdaniem Naczelnego Sądu Administracyjnego brak jest uzasadnionych racji, by uznać, iż zachodzą wskazane w art. 31 ust. 3 Konstytucji przesłanki do pogorszenia sytuacji doradców podatkowych. Skoro nie ma więc podstaw do pogorszenia sytuacji doradców podatkowych, a ograniczenia mogą być nakładane jedynie ustawą, a nie wynikać z rozporządzenia, to zasada równego traktowania wymaga, aby wynagrodzenie za pomoc prawną świadczoną

z urzędu przez wszystkich pełnomocników profesjonalnych było kształtowane na tych samych zasadach”.

W orzecznictwie europejskim ogólne zasady prawa są normami, których treść TSUE dekoduje z tradycji konstytucyjnych wspólnych dla państw członkowskich, umów międzynarodowych i traktatów założycielskich. Co charakterystyczne, w swoich orzeczeniach TSUE nie nazywa norm tego typu „zasadami”. Dla przykładu w fundamentalnym orzeczeniu *van Gend & Loos* TSUE nie nazwał wprost zasady bezpośredniości prawa UE, ale ujął ją opisowo: „cel traktatu EWG, jakim jest utworzenie wspólnego rynku, którego funkcjonowanie wpływać będzie bezpośrednio na sytuację podmiotów prawa we Wspólnocie, [...] wymaga, by traktat ten był czymś więcej niż tylko umową ustanawiającą wzajemne zobowiązania umawiających się państw; [...] państwa członkowskie nadały prawu wspólnotowemu moc wiążącą, na którą pochodzące z nich jednostki mogą się przed tymi sądami powoływać; [...] prawo wspólnotowe, niezależne od ustawodawstwa państw członkowskich, nie tylko nakłada na jednostki zobowiązania, lecz może również być źródłem uprawnień stanowiących element statusu prawnego tych jednostek” (wyrok TSUE z 6.02.1963, 26/62). Z kolei traktaty europejskie nazywają wiele wyrażonych w nich norm „zasadami”, a TSUE podkreśla ich szczególne znaczenie w systemie prawa UE. Przykładowo w wyroku w głośnej sprawie *Celmer* (zob. np. Grzelak 2018) Trybunał stwierdził, że „[z]arówno zasada wzajemnego zaufania między państwami członkowskimi, jak i zasada wzajemnego uznawania [...] mają w prawie Unii fundamentalne znaczenie, gdyż umożliwiają one utworzenie i utrzymywanie przestrzeni bez granic wewnętrznych” (wyrok TSUE z 25.07.2018, C-216/18).

[6. CHARAKTERYSTYKA] Omawiany topos ma charakter prawny w odniesieniu do dokonywania wykładni prawa zgodnie z pewnymi kategoriami zasad prawnych (zasad konstytucyjnych, zasad prawa międzynarodowego, zasad prawa Unii Europejskiej; →54 i 58–59), zaś w pozostałym zakresie powinno się go uznać za argument prawniczy.

Sposób stosowania tej dyrektywy wykładni prawa zależy od przyjmowanego pojęcia zasady prawnej. Przy założeniu tradycyjnego pojmowania zasad prawnych (często mających charakter reguł w rozumieniu koncepcji D/A) omawiany topos będzie stosowany jak reguła, co prowadzi w szczególności do odrzucenia propozycji interpretacyjnych generujących sprzeczność (→32), niespójność (→56) lub niekompletność (→70) systemu prawa. Natomiast pojmując zasady prawne jako normy, które mogą być zrealizowane w mniejszym lub większym stopniu, ochraniając prawnie istotne wartości, należy uznać, że omawiana dyrektywa wykładni w niektórych zakresach stosowania będzie upodabniała się do reguły,

a w innych – do zasady. W pierwszym zakresie będzie stanowić podstawę do odrzucenia rezultatów wykładni naruszających istotę prawnie relewantnych wartości, niemniej w większości przypadków zastosowanie tego toposu będzie wymagało ważenia wszystkich relewantnych wartości. Trzeba zwrócić uwagę, że omawiany argument może wspierać różne rezultaty wykładni, w zależności od tego, która z konkurujących zasad prawnych zostanie uznana za ważniejszą w kontekście rozpatrywanej sytuacji.

Komentowany topos może być stosowany we wszelkich obszarach dyskursu prawnego, w tym w dyskursie legislacyjnym (wiążąc się z projektowaniem tekstów aktów normatywnych i dokonywaniem ich oceny w świetle zasad prawnych, w tym zasad konstytucyjnych), dyskursie dogmatycznoprawnym (przy dokonywaniu rekonstrukcji struktury pewnej gałęzi prawa lub instytucji prawnej) oraz w związku z dokonywaniem kontroli konstytucyjności aktów normatywnych przez TK (argument ten stanowi podstawowe narzędzie formułowania tzw. wyroków interpretacyjnych – zob. Hermann 2015; Tuleja 2016b). Dla procesu stosowania prawa komentowany topos, pojmowany szeroko, ma znaczenie przy rozwiązywaniu problemów nie tylko interpretacyjnych, lecz także walidacyjnych, kwalifikacyjnych, dowodowych oraz dotyczących wyboru konsekwencji prawnych. Zwróćmy szczególną uwagę, że podjęcie decyzji co do obowiązywania danej normy może zależeć od ustalenia, czy istnieje sposób rozumienia tej normy możliwy do pogodzenia z obowiązującymi zasadami prawnymi, zwłaszcza z zasadami konstytucyjnymi (→54).

Przedmiotowy topos tradycyjnie zalicza się do kanonów wykładni systemowej (→31), chociaż przy założeniu, że zasady prawne mają charakter postulatów wobec systemu prawa, może też być klasyfikowany jako dyrektywa wykładni funkcjonalnej.

W związku z rozwiązywaniem problemów interpretacyjnych przedmiotowa dyrektywa nakazuje po pierwsze ustalenie katalogu zasad prawnych istotnych z punktu widzenia dokonywania wykładni danego przepisu prawa (bądź grupy przepisów). Zatem prerekwizyt zastosowania omawianego argumentu stanowi przeprowadzenie rozważań kwalifikacyjnych wiążących się z ustaleniem, że rozstrzygnięcie danego problemu interpretacyjnego jest relewantne z punktu widzenia danych zasad prawnych (por. Araszkiewicz 2021: 141n).

Przy założeniu pojmowania zasad prawnych jako takich norm prawnych, które mogą być spełnione w mniejszym lub większym stopniu, należy w pierwszej kolejności wyeliminować możliwości interpretacyjne naruszające rdzeń (istotę) którejkolwiek spośród rozważanych zasad. W tym zakresie stosowanie omawianego toposu w przyjętym rozumieniu zbliża się konsekwencjami do ich tradycjonalistycznego ujęcia. Różnica polega na tym, że podczas gdy w ujęciu tradycyjnym posługujemy się kategorią „sprzeczności” interpretacji z zasadą prawną, to w nawiązaniu do

teorii zasad jako nakazów optymalizacyjnych dążymy do stwierdzenia, czy dana interpretacja narusza istotę jakiejś relewantnej zasady. W obu przypadkach ustalenie to ma charakter binarny: dana interpretacja może bowiem naruszać rdzeń pewnej zasady prawnej albo go nie naruszać. Ponieważ ocenie z tej perspektywy mogą podlegać rezultaty stosowania różnych dyrektyw wykładni, trzeba przyjąć, że przedmiotowy topos ma charakter metadyrektywy interpretacyjnej.

Bardziej skomplikowane jest posługiwanie się omawianym toposem w celu uzasadnienia akceptowalnego rozstrzygnięcia interpretacyjnego. Przyjęcie koncepcji zasad prawnych jako nakazów optymalizacyjnych prowadzi do wniosku, że za uzasadnioną powinno się uznać interpretację przepisu będącą wynikiem optymalnego wyważenia wszystkich relewantnych zasad; innymi słowy – interpretację prowadzącą do maksymalnej realizacji wszystkich wartości chronionych przez te zasady. Zauważmy, że poszczególne interpretacje przepisu mogą być w mniejszym lub większym stopniu oddalone od postulowanego maksymalnego punktu, ale dana interpretacja może implikować optymalny sposób wyważenia wszystkich istotnych zasad albo nie, *tertium non datur*. Przyjęcie słabszego od optymalizacyjnego sposobu pojmowania zasad prawnych prowadzi do takiego samego wniosku: dana interpretacja może zostać uznana za zgodną z pewnym rozsądnym, akceptowalnym wyważeniem wartości – albo nie.

Komentowany topos stosuje się inaczej, jeśli dotyczy to relacji między interpretacją przepisu a pewną wybraną zasadą prawną. W tym wypadku przedmiotowy argument ma charakter dyrektywy interpretacyjnej pierwszego stopnia i stosuje się charakterystycznie dla zasady, ponieważ konieczne jest dokonanie wyważenia zasady stanowiącej podstawę zastosowania tego argumentu w danej sytuacji oraz zasad wspierających zastosowanie innego lub innych argumentów interpretacyjnych. Natomiast przy założeniu, że omawiany topos dotyczy zgodności interpretacji prawa z wszystkimi relewantnymi zasadami prawnymi, należy stwierdzić, że stosuje się on charakterystycznie dla reguł, chociaż stwierdzenie warunków wyprowadzenia z niej pewnych konsekwencji może wymagać wielu operacji polegających na wważeniu zasad (*resp.* wyrażanych przez nie wartości). Zauważmy również, że w tym ostatnim przypadku nie da się wskazać zasady, która mogłaby podlegać wważeniu z omawianym toposem – ponieważ ten ostatni bierze już pod uwagę wszystkie zasady relewantne dla rozstrzygnięcia danego problemu interpretacyjnego.

Nakaz wykładni zgodnie z zasadami prawnymi ma dużą doniosłość zarówno w zakresie heurzy, jak i uzasadnienia decyzji interpretacyjnej. Jego wysoka wartość heurystyczna wynika z faktu, że rozważanie kontekstu kolejnych zasad prawnych w związku z wykładnią danego przepisu może efektywnie generować nowe, nierozważane wcześniej propozycje interpretacyjne. Co więcej, refleksja nad

treścią i zakresem stosowania zasad prawnych może prowadzić do rekonstrukcji pewnych nierozpoznawanych dotychczas zasad prawnych, w szczególności wyprawdzanych z innych zasad (jak np. w przypadku inferencji zasad częściowych z zasady demokratycznego państwa prawnego; →3). Te zrekonstruowane zasady mogą z kolei doprowadzić w procesie *heurezy* do wygenerowania kolejnych propozycji interpretacji danego przepisu prawnego.

We współczesnym obrocie prawnym, szczególnie mając na uwadze zjawisko konstytucjonalizacji porządków prawnych, omawiany topos stanowi podstawowe źródło uzasadnienia decyzji interpretacyjnych. Można sformułować tezę, że w świetle założeń teorii konstytucyjnego państwa prawa ostatecznie każda decyzja interpretacyjna winna być uzasadniona ze względu na jej zgodność z wszystkimi relewantnymi zasadami prawnymi.

Przedmiotowy argument może wspierać rozstrzygnięcia wszystkich typów, przy czym szczególne znaczenie ma dla decyzji stosowania prawa związanych z odejściem od stereotypowego wzorca rozstrzygnięcia, zwłaszcza z umotywowanym odejściem od rezultatów wynikających z wykładni językowej.

[7. KRYTYKA] Mimo powszechnej akceptacji tezy o znaczącej roli zasad prawnych w procesie wykładni prawa stosowanie omawianego argumentu wywołuje wiele wątpliwości w praktyce obrotu prawnego. Łączą się one istotnie z problemami teoretycznymi dotyczącymi koncepcji zasad prawnych oraz rozumowań z wykorzystaniem zasad prawnych.

Powyżej wskazywaliśmy na problemy pojęciowe związane ze sposobami pojmowania zasad prawnych. W praktyce mogą powstać wątpliwości co do tego, czy rozważana norma to zasada prawna i jakie są jej treść oraz zakres, a także według jakich kryteriów powinny być wyróżniane określane tak normy prawne. W odniesieniu do zasad prawnych w ujęciu tradycyjnym takim kryterium będzie przekonanie co najmniej istotnej części uczestników obrotu prawnego o „zasadniczym” statusie danej normy prawnej. Jak każdy argument odwołujący się do szeroko podzielanej opinii, może on być podważany na różne sposoby. Wyróżnianie zasad w tradycji zainicjowanej przez Dworkina i Alexy’ego będzie natomiast wymagało odniesienia się do cech strukturalnych danej normy oraz adekwatnego sposobu jej stosowania w praktyce.

Nawet w razie przyjęcia konkretnego kryterium wyróżniania zasad spór może budzić to, czy rekonstrukcja danej normy jako zasady została dokonana prawidłowo oraz czy rozumowanie nakierowane na uzyskanie bądź uzasadnienie interpretacji przepisu prawa zgodnej z zasadą można ocenić jako racjonalne. Rozumowania związane ze stosowaniem zasad prawnych są od dawna poddawane krytyce jako

arbitralne (Alexy 2002: 388), a krytyka ta pośrednio dotyczy również stosowania omawianego argumentu. Wydaje się jednak, że nie jest ona dostatecznie uzasadniona. Jakkolwiek wiele wątpliwości budzi teza, że zasady prawne mogą wyznaczać jedyne właściwe rozstrzygnięcie (Araszkiewicz 2010b), rozstrzygnięć opartych na zasadach prawnych nie powinno się uznać za całkowicie dowolne. Modele ważenia zasad i wartości prawnych ograniczają w znacznym stopniu swobodę decyzyjną sądu (Alexy 2003; Schauer 2012). Zasadne jest opracowywanie zbioru typów argumentów, które w danej sytuacji mogą przemawiać za przyznaniem pierwszeństwa danej zasadzie (Gizbert-Studnicki 1989; Araszkiewicz 2011). Te argumenty mogą być owocnie stosowane także w związku z dokonywaniem wykładni w świetle zasad prawnych. Brak zdeterminowania konkretnej decyzji prawnej przez zasady prawne to jeden z przejawów tzw. otwartości argumentacji prawniczej (Gizbert-Studnicki 1995). Niemniej należy odnotować ryzyko nadużywania komentowanego toposu w celu pozornego uzasadniania rozstrzygnięć niezgodnych z obowiązującym stanem prawnym. Wiele zależy tu od przyjętej w kulturze prawnej metodyki sporządzania uzasadnień orzeczeń (zob. pkt 8).

Obok argumentów opartych na zarzucie arbitralności rozumowań dotyczących zasad prawnych w literaturze przedmiotu formułowane są też poglądy, zgodnie z którymi modele rozumowań ważeńowych w nieuprawniony sposób racjonalizują pewne operacje myślowe. Kwestionuje się przede wszystkim możliwość porównywania wartości niewspółmiernych (o pojęciu niewspółmierności wartości zob. Polanowska-Sygulska 2008; Wojtczak 2010).

Zarzuty mogą być ponadto formułowane pod adresem poszczególnych koncepcji zasad prawnych oraz ich zastosowania w wykładni prawa. Przedmiotem krytyki są w szczególności kryteria wyróżniania reguł i zasad prawnych według koncepcji D/A; podkreśla się, że argumenty kwalifikowane jako reguły prawne nie zawsze są konkluzywne (Morawski 2001). Wiele spośród tych argumentów krytycznych ma wszakże charakter pozorny (por. krytykę stanowiska Morawskiego: Araszkiewicz 2009). Teoria zasad prawnych Alexy'ego to przedmiot wielokierunkowej krytyki także w literaturze światowej (zob. np. Poscher 2012, 2020). Wątpliwości budzi również teza Alexy'ego o optymalizacyjnym charakterze zasad prawnych. Wydaje się, że zobowiązanie interpretatora do poszukiwania rozstrzygnięcia w maksymalnym stopniu realizującego wszystkie zasady można postrzegać jako zbyt wymagające oraz empirycznie nieadekwatne. Z tej racji we współczesnej literaturze podkreśla się, że dla właściwego umotywowania decyzji uzasadnianej przez ważenie wartości wystarczy pokazać, że rezultat danego ważenia jest racjonalnie akceptowalny. Jednak uzasadnienie w konkretnym przypadku, że dany

rezultat ważenia spełnia to nieostre kryterium, może prowadzić do sporów, jest też obciążone ryzykiem arbitralności.

Dokonywanie wykładni prawa zgodnie z zasadami prawnymi rozumianymi wedle koncepcji D/A odsyła do podstawowych problemów związanych z naturą prawa, przede wszystkim do relacji prawa i moralności. W praktyce obrotu prawnego często aktualizuje się pytania o sposób zrekonstruowania oraz podstawę obowiązywania danej zasady prawnej, zwłaszcza wówczas, gdy nie ma ona wyraźnej podstawy w tekście aktu normatywnego (zob. np. Grabowski 2015). Kierując się wąsko pojmowaną zasadą legalizmu (→46), organy stosujące prawo kwestionują możliwość dokonywania wykładni prawa w zgodzie z zasadami rekonstruowanymi w drodze wykładni – chyba że taka zasada jest już od dłuższego czasu uznana w orzecznictwie sądowym. Z uwagi na to zjawisko omawiany topos zyskuje w praktyce obrotu prawnego zaskakująco konserwatywny charakter i może nie spełniać swojej istotnej funkcji, czyli umożliwiać dostosowywania regulacji do zmieniających się okoliczności (społecznych, ekonomicznych czy technologicznych). Należy również dostrzec, że ponieważ nie da się podać katalogu jednoznacznych reguł prawidłowej rekonstrukcji zasad prawnych oraz dokonywania ich ważenia, i w tym miejscu trzeba odnotować ryzyko arbitralności rozumowań związanych z posługiwaniem się omawianym argumentem. Wspomnijmy jednak o poglądach – wyrażanych zarówno w literaturze, jak i w orzecznictwie sądowym – mających na celu porządkowanie i ograniczenie arbitralności procesu rekonstrukcji zasad oraz ich odróżnianie od klauzul generalnych odsyłających do pozaprawnych norm i wartości (Leszczyński, Maroń 2013; →14).

[8. REKOMENDACJA/WSKAZÓWKI] Nakaz wykładni prawa zgodnie z zasadami prawnymi powinno się uznać za fundamentalną dyrektywę wykładni prawa w konstytucyjnym państwie prawa. W świetle założeń tej koncepcji w zasadzie całokształt działań interpretacyjnych może zostać zrekonstruowany jako ustalenie takiego sposobu rozumienia konkretnej regulacji prawnej, który będzie w jak najwyższym – albo co najmniej racjonalnie akceptowalnym – stopniu zgodny z wszystkimi relewantnymi zasadami prawnymi. W szczególności należy zatem postulować, by organ stosujący prawo po pierwsze dokonał wyraźnej rekonstrukcji zasad relewantnych dla podjęcia danej decyzji interpretacyjnej, po drugie wykazał, która z możliwości interpretacyjnych jest (w co najmniej rozsądnym wysokim stopniu) zgodna z wszystkimi tymi zasadami, biorąc pod uwagę ich ważenie zgodne z zasadą proporcjonalności. Nie ulega wątpliwości, że realizacja owych postulatów wymaga odejścia od formalistycznego i autorytatywnego stylu uzasadniania orzeczeń na rzecz stylu argumentacyjnego. Wszelkie pośrednie kroki rozumowania (identyfi-

kacja i rekonstrukcja zasad, wyznaczenie zbioru możliwych interpretacji danego przepisu w świetle tych zasad, dokonanie ważenia zasad oraz wybór tezy interpretacyjnej) winny być rzetelnie uzasadnione. W celu minimalizacji ewentualnych zarzutów arbitralnego stosowania omawianego argumentu w toku wykładni prawa powinno się rekomendować, by organ stosujący prawo wyznaczał też granice dla jej stosowania, np. wskazując, jakie metody (pozornej) rekonstrukcji zasad należałoby uznać za nieuprawnione lub jaki sposób przypisania wag danej zasadzie prawnej trzeba by uznać za nieprawidłowy. Jakość orzeczeń sądowych powinno się więc uznać za czynnik doniosły dla kształtowania się odpowiedniej praktyki stosowania przedmiotowej dyrektywy wykładni oraz zapobiegania jej nadużywaniu. Istotne jest również to, by w orzecznictwie sądowym precyzowano wypracowywane w nauce prawa kryteria służące rozróżnianiu zasad prawnych (i chronionych przez nie wartości) oraz norm i wartości o charakterze pozaprawnym, odgrywających rolę w procesie interpretacji i stosowania prawa (→14).

Inne skomplikowane zagadnienie to próba uwzględnienia w procesie stosowania omawianego toposu nie tylko zasad o strukturze wynikającej z koncepcji D/A, lecz także norm określanych jako zasady w koncepcji tradycyjnej, a mających w ujęciu D/A charakter normy-reguły. Niemniej te ostatnie zasady można naturalnie postrzegać jako zaakceptowane przez ustawodawcę oraz kulturę prawną rezultaty ważenia prawnie relewantnych wartości. Niektóre spośród dokonanych ważeń mają charakter finalny, dla przykładu uznawane za podstawową zasadę procesu karnego domniemanie niewinności (→73) nie pozwala na generowanie od niego wyjątków z uwagi na jakiegokolwiek wartości relewantne prawnie. W związku z tym twierdzenia interpretacyjne naruszające tę normę winny być zawsze odrzucane, gdyż próba ograniczenia zakresu jej stosowania lub uszczuplenia jej treści wiązałaby się z naruszeniem istoty wartości stojących u jej podstaw. W przypadku pewnych innych norm uznawanych za zasady według koncepcji tradycjonalistycznej (np. zakaz retroakcji prawa; →8) dokonywanie ważenia wartości stojących u ich podstaw z innymi prawnie relewantnymi wartościami będzie trzeba uznać za uzasadnione.

[9. ARGUMENTY POWIĄZANE] *Ius est ars boni et aequi* (→1); Zasada dobra wspólnego (→2); Zasada demokratycznego państwa prawnego (→3); Zasada ochrony zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa (→4); Zasada ochrony praw słusznie nabytych (→5); Zasada pewności prawa (→6); Argument ze sprawiedliwości społecznej (→11); Argument z odwołania się do wartości pozaprawnych (→14); Zasada słuszności (→15); Argument systemowy (→31); Argument z unikania sprzeczności (32); Dyrektywa wykładni holistycznej (→33); Argument z woli historycznego prawodawcy (→34); Nakaz wykładni prawa w zgodzie z konstytucją (→54); Argu-

ment ze spójności (→56); Nakaz (zasada) interpretacji prawa zgodnie z prawem międzynarodowym (→58); Nakaz prounijnej wykładni prawa krajowego (→59); Zasada godności człowieka jako źródła wolności i praw (→62); Zasada proporcjonalności (→63); Zakaz naruszania istoty konstytucyjnych wolności i praw (→64); Zakaz nadmiernej ingerencji w sferę praw człowieka (→65); Zasada równości (→67); Argument z analogii (→68); Zakaz wykładni prowadzącej do luk (→70).

[LITERATURA] R. Alexy (1985), *Theorie der Grundrechte*, Baden-Baden; *tenże* (2002), *A Theory of Constitutional Rights*, tłum. J. Rivers, Oxford; *tenże* (2003), *On Balancing and Subsumption. A Structural Comparison*, RJ 16/4, 433–449; *tenże* (2007), *The Weight Formula*, SFP 3, 9–27; M. Araszkiewicz (2009), *Konkluzywność reguł prawnych*, w: M. Araszkiewicz (red.), *Z punktu widzenia teorii prawa*, Kraków, 43–62; *tenże* (2010a), *Balancing of Legal Principles and Constraint Satisfaction*, w: R. Winkels (red.), *Legal Knowledge and Information Systems. JURIX 2010, the Twenty-Third Annual Conference*, Amsterdam, 7–16; *tenże* (2010b), *One Right Answer Thesis a uzasadnienie decyzji stosowania prawa poprzez koherencję*, w: *DwP*, 302–313; *tenże* (2011), *Values and Factors in Legal Balancing*, *Jusletter IT* 29, [<http://jusletter-it.weblaw.ch>]; *tenże* (2015), *Argument Structures in Legal Interpretation: Balancing and Thresholds*, w: T. Bustamante, C. Dahlman (red.), *Argument Types and Fallacies in Legal Argumentation*, Cham, 129–150; *tenże* (2021), *Rozumowania prawnicze i schematy argumentacyjne w sądowym stosowaniu prawa*, w: *bieżący tom*, 90–156; M. Araszkiewicz, T. Gizbert-Studnicki (2011), *Teoria praw podstawowych Roberta Alexy’ego*, *PSejm* XIX/3, 113–129; H. Ávila (2007), *Theory of Legal Principles*, Dordrecht; M. Borowski (2018), *Grundrechte als Prinzipien*, Baden-Baden; R. Dworkin (1977), *Taking Rights Seriously*, Cambridge; *tenże* (1986), *Law’s Empire*, Cambridge; J. Ferrer Beltrán, G. Ratti (2012), *Defeasibility and Legality: A Survey*, w: J. Ferrer Beltrán, G. Ratti, *Logic of Legal Requirements. Essays on Defeasibility*, 11–38; M. Florczak-Wątor (2017), *Ważenie zasad konstytucyjnych jako podstawa sądowej wykładni prawa*, w: A. Kotowski, E. Maniewska (red.), *Argumentacja konstytucyjna w orzecznictwie sądowym*, Warszawa, 24–38; L. Garlicki (1999), *Bezpośrednie stosowanie konstytucji*, w: *Konstytucja RP w praktyce. Konferencja naukowa*, Warszawa, 12–32; T. Gizbert-Studnicki (1988), *Zasady i reguły prawne*, *PiP* XLIII/3, 16–26; *tenże* (1989), *Konflikt dóbr i kolizja norm*, *RPEiS* LI/1, 1–15; *tenże* (1990), *The Burden of Argumentation in Legal Disputes*, *RJ* 3/1, 118–129; *tenże* (1995), *Podstawy argumentacji prawniczej*, *AUWr* 1772, *Prawo* CCXLIV, 35–43; *tenże* (2014), *rec. książki M. Kordeli, Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, *PiP* LXIX/3, 117–120; A. Grabowski (2015), *The Validity of Moral Rules and Principles as a Legal Problem*, w: M. Araszkiewicz i in. (red.), *Problems of Normativity, Rules and Rule-Following*, Cham, 341–349; M. Granat (2011), *Pojmowanie konstytucyjnych zasad prawa w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, w: A. Bałaban, P. Mijał (red.), *Zasady naczelne Konstytucji RP*, Szczecin, 329–336; A. Grzelak (2018), *Wzajemne zaufanie jako podstawa współpracy sądów państw członkowskich UE w sprawach karnych (uwagi na marginesie odesłania prejudycjalnego w sprawie C-216/18 PPU Celmer)*, *PiP* LXXIII/10, 50–66; H.L.A. Hart (1994), *The Concept of Law*, wyd. 2, Oxford; M. Hermann (2015), *Wyroki interpretacyjne Trybunału Konstytucyjnego z perspektywy teoretycznoprawnej. Instrument ochrony ładu konstytucyjnego czy środek zapewniania jednolitości orzecznictwa?*, Warszawa; M. Hesselink (2001), *The New European Legal Culture*,

Denver; *H. Kelsen* (2014), *Czysta teoria prawa*, tłum. R. Szubert, Warszawa; *M. Kordela* (2012), *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, Poznań; *L. Leszczyński* (2016), *Zasady prawa – założenia podstawowe*, *SIL XXV/1*, 11–16; *L. Leszczyński, G. Maroń* (2013), *Pojęcie i treść zasad prawa oraz generalnych klauzul odsyłających. Uwagi porównawcze*, *AUMCS Sectio G Ius LX/1*, 81–91; *N. MacCormick* (1978), *Legal Reasoning and Legal Theory*, Oxford; *L. Morawski* (2001), *Zasady prawne – komentarz krytyczny*, *SFP 1*, 71–81; *J. Nowacki* (1966), *Analógia legis*, Warszawa; *J. Oniszcuk* (2008), *Filozofia i teoria prawa*, Warszawa; *M. Pavčnik* (1996), *Why Discuss Gaps in Law?*, *RJ 9/1*, 72–84; *B. Polanowska-Sygulska* (2008), *Pluralizm wartości i jego implikacje w filozofii prawa*, Kraków; *R. Poscher* (2012), *The Principle Theory: How Many Theories and What is Their Merit?*, w: M. Klatt (red.), *Institutionalized Reason. The Jurisprudence of Robert Alexy*, Oxford, 218–247; *tenże* (2020), *Resuscitation of a Phantom? On Robert Alexy's Latest Attempt to Save His Concept of Principle*, *RJ 33/2*, 134–149; *J. Raz* (1979), *The Authority of Law. Essays on Law and Morality*, New York; *G. Sartor* (2010), *Doing Justice to Rights and Values: Teleological Reasoning and Proportionality*, *AI&L 18*, 175–215; *F. Schauer* (2012), *Balancing, Subsumption and the Constraining Role of Legal Text*, w: M. Klatt (red.), *Institutionalized Reason. The Jurisprudence of Robert Alexy*, Oxford, 307–316; *N. Stavropoulos* (2014), *Legal Interpretivism*, w: E. Zalta (red.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, [<https://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/law-interpretivist/>]; *R.S. Summers, M. Taruffo* (1991), *Interpretation and Comparative Analysis*, w: *ISMac*, 461–510; *S. Tkacz* (2014), *O zintegrowanej koncepcji zasad prawa w polskim prawoznawstwie (od dogmatyki do teorii)*, Toruń; *J. Trzcinski* (red.) (1997), *Charakter i struktura norm konstytucji*, Warszawa; *P. Tuleja* (1997), *Normatywna treść praw jednostki w ustawach konstytucyjnych RP*, Warszawa; *tenże* (2011), *Zasady prawa a zasady konstytucyjne*, w: A. Bałaban, P. Mijal (red.), *Zasady naczelné Konstytucji RP*, Szczecin, 329–336; *tenże* (2016a), *objaśnienie do art. 8*, w: *KRPKomSaf1*, 307–325; *tenże* (2016b), *Wyroki interpretacyjne Trybunału Konstytucyjnego*, Poznań; *A. Wasilkowski* (2006), *Przestrzeganie prawa międzynarodowego (art. 9 Konstytucji RP)*, w: K. Wójtowicz (red.), *Otwarcie Konstytucji RP na prawo międzynarodowe i procesy integracyjne*, Warszawa, 9–30; *L. Wittgenstein* (2004), *Dociekania filozoficzne*, tłum. B. Wolniewicz, wyd. 5, Warszawa; *S. Wojtczak* (2010), *O niewspółmierności wartości i jej konsekwencjach dla stosowania prawa*, Łódź; *S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński* (1974), *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa; *J. Wróblewski* (1965), *Prawo obowiązujące a „ogólne zasady prawa”*, *ZNUŁ 42*, 17–38; *tenże* (1991), *Statutory Interpretation in Poland*, w: *ISMac*, 257–310; *M. Zieliński* (2011), *Zasady i wartości konstytucyjne*, w: A. Bałaban, P. Mijal (red.), *Zasady naczelné Konstytucji RP*, Szczecin, 21–40; *T. Żurek, M. Araszkiewicz* (2013), *Modeling Teleological Interpretation*, w: E. Francesconi, B. Verheij (red.), *Proceedings of the 14th International Conference on Artificial Intelligence and Law (ICAIL 2013)*, New York, 160–168.

[MA, MFW, MK]

Książka jest unikatem na skalę światową. Autorzy przedstawiają dokładny opis i analizę toposów (argumentów) stosowanych w dogmatyce prawa i orzecznictwie, wzbogacając je o historię tych toposów i interesujące przykłady ich zastosowania. Dodatkową zaletę stanowi wskazanie bogatej literatury krajowej i zagranicznej. Publikacja będzie nieocenioną pomocą nie tylko dla orzecznictwa i dogmatyki prawa, lecz także dla studentów tej dziedziny – również z tego względu, że napisano ją precyzyjnym językiem, z dbałością o jasność i zrozumiałość, nawet dla tych czytelników, którzy nie mają przygotowania teoretycznoprawnego.

Prof. Tomasz Gizbert-Studnicki

<https://akademicka.pl>

